
EKONOMSKI ODNOSI JUGOSLAVIJE I ČEHOSLOVAČKE (1965.–1968.) KROZ DOKUMENTACIJU DRŽAVNOG ARHIVA U KARLOVCU: TRGOVINA, SURADNJA PODUZEĆA, TURIZAM

Dr Nikola Perković*

APSTRAKT: *U ovom članku napisanom na temelju neobjavljenoga arhivskog materijala i relevantne historiografske literature autor je, koristeći se interpretativno-deskriptivnom i kvantitativnom metodom, analizirao gospodarske odnose Jugoslavije i Čehoslovačke, ponajprije s aspekta trgovine, suradnje poduzeća i turističke djelatnosti od 1965. do 1968. godine. Važnost istraživanja ove problematike u tome razdoblju očituje se u događajima koji su ga obilježili. Obje su države, naime, u 1965. započele s provedbom do tada najjelovitijih gospodarskih reformi, koje su imale za cilj napuštanje koncepta centralnog planiranja po uzoru na SSSR te njihovo veće uključivanje u međunarodnu podjelu rada. Provedba tih projekata u Jugoslaviji bila je uveliko otežana zbog teške ekonomske situacije u kojoj se ta država u analiziranom razdoblju našla, napose u pogledu narušavanja životnog standarda stanovništva, pada stopa industrijske proizvodnje i zaposlenosti, te odlaska mladoga i obrazovanoga stanovništva na rad u inozemstvo. Za razliku od Jugoslavije u kojoj su liberalna kretanja bila ograničavana negativnim unutarnjim političko-ekonomskim prilikama, u Čehoslovačkoj su ona zaustavljena vojnom intervencijom Bugarske, Istočne Njemačke, Mađarske, Poljske i SSSR-a 20.–21. kolovoza 1968. godine.*

KLJUČNE RIJEČI: Jugoslavija, Čehoslovačka, ekonomski odnosi, trgovina, turizam

Uvodna razmatranja

Problematika ovoga članka, napisanoga na temelju neobjavljenoga arhivskog materijala pronađenoga u fondovima Osnovne privredne komore kotara Karlovac u Državnom arhivu u Karlovcu i relevantne historiografske literature, odnosi se na ana-

* Leksikografski suradnik, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, Hrvatska
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-2213>; E-mail: nikola.perkovic50@gmail.com

lizu ekonomskih odnosa Jugoslavije i Čehoslovačke od 1965. do 1968. godine. Relevantnost ovoga istraživanja ponajprije se očituje u vremenskom razdoblju kojim je ono obuhvaćeno, to jest događajima koji su ga obilježili. Naime, u 1965. ove su države započele s provedbom najsveobuhvatnijih reformi njihovih gospodarskih sustava. S druge strane, u 1968. Čehoslovačka se zbog sve izraženijih liberalnih kretanja morala suočiti s vojnom intervencijom SSSR-a, dok se Jugoslavija u toj godini počela suočavati s velikim gospodarskim problemima, napose u pogledu velikog pada industrijske proizvodnje i zaposlenosti, te sve većeg odlaska mladoga i obrazovanoga stanovništva na rad u inozemstvo. Koristeći se kvantitativnim i deskriptivno-interpretativnim metodama, autor će u ovome radu pokušati pokazati obilježja gospodarske suradnje Jugoslavije i Čehoslovačke, napose u domenu trgovine, suradnje poduzeća i turističke djelatnosti u razdoblju u kojemu su se ove dvije države suočavale s velikim, kako unutarnjim, tako i vanjskim izazovima.

Od kraja Drugoga svjetskog rata do raskida državno-pravnih veza Jugoslavije i SSSR-a 1948. odnosi Čehoslovačke i Federativne Narodne Republike Jugoslavije bili su na izuzetno visokoj razini, napose u kontekstu sadržajne kulturne i gospodarske suradnje, što je potvrđeno i potpisivanjem *Ugovora o prijateljstvu, suradnji i uzajamnoj pomoći* 9. svibnja 1946. u Beogradu.¹ Prema shvaćanjima jugoslavenske strane, taj je sporazum predstavljao temelj za obranu od moguće njemačke agresije, a bio je potaknut pozitivnim dojmovima jugoslavenskih političara o jačini komunista u čehoslovačkoj politici, kao i o velikom potencijalu čehoslovačke industrije i poljoprivrede. No, valja napomenuti da su jugoslavensko-čehoslovački razgovori o neposrednijoj uspostavi ekonomskih odnosa započeli nedugo nakon završetka Drugoga svjetskog rata 1945. godine. Otad pa do 1947. ove su zemlje potpisale nekoliko „specijalnih trgovačkih sporazuma“ u okviru kojih je Jugoslavija željela razvijati svoju industriju po uzoru na Čehoslovačku.² U to su vrijeme ove dvije države smatrane zemljama „narodne demokracije“, a karakterizirala ih je političko-ekonomska privrženost SSSR-a, zatim težnja ka jačanju društvene moći komunističkih partija, podržavanje privatne imovine te prisutnost ideja o centralnom planiranju u gospodarstvu.³

Nakon početka jugoslavensko-sovjetskog sukoba 1948. SSSR je, u strahu od destabilizacije Istočnog bloka, ulagao ogromne napore u cilju ojačanja antijugoslavenske propagande u socijalističkim zemljama. Zbog toga je Jugoslavija predstavljena kao „trojanski konj“ zapadnog imperijalizma i pobornik „desnog revizionizma“.⁴

Narušeni jugoslavensko-sovjetski odnosi negativno su se odražavali na odnose između Jugoslavije i Čehoslovačke. Tako tijekom prve polovice 1949. između

¹ Slobodan Selinić, „Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945.–1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom“, *Časopis za suvremenu povijest*, 42, br. 2, (2010), 413.

² Opširnije o jugoslavensko-čehoslovačkim ekonomskim i kulturnim odnosima od 1945. do 1948. godine vidi: Slobodan Selinić, *Jugoslavensko-čehoslovački odnosi 1945–1955* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2010), 41–281.

³ Milan Sovilj, „Čehoslovački pogledi na izgradnju jugoslavenskog socijalizma i omladinske radne akcije 1945–1948. godine“, *Historijski zbornik*, 69, br. 1, (2016), 105.

⁴ Petar Žarković, *Marko Nikezić. Diplomata u središtu Hladnog rata* (Beograd–Novi Sad: Institut za filozofiju i društvenu teoriju Beograd–Akademska knjiga Novi Sad, 2024), 349.

ovih dviju država dolazi do prekida gospodarske suradnje. Političko-ideološki su razlozi, dakle, nadjačali mogućnost ekonomskog rasta i razvoja. Službeni odnosi između Jugoslavije i Čehoslovačke prekinuti su u listopadu 1949. godine. Otvoreno neprijateljstvo bilo je prisutno od 1950. do 1953. godine. U tome je razdoblju Čehoslovačka sudjelovala u različitim oblicima protujugoslavenske djelatnosti, napose u pogledu antijugoslavenske promidžbe, organizacije sudskih progona te provedbe različitih oblika pritisaka na jugoslavenske diplomatske predstavnike.⁵ Tri mjeseca poslije smrti Josifa Visarionoviča Staljina, u ožujku 1953., odnosi između Jugoslavije i Čehoslovačke počinju se normalizirati. Taj je proces, uglavnom, bio usuglašen s jugoslavenskom normalizacijom odnosa sa SSSR-a.⁶

Do novog zastoja u odnosima Jugoslavije i zemalja Istočnog bloka dolazi tijekom 1958., no on ipak nije bio na nivou onog iz 1948. godine, iako je propaganda i ovoga puta bila više no izražena. Poboljšanja odnosa s Moskvom polovicom 1962. rezultiralo je znatnim smanjenjem antijugoslavenske propagande u istočnoeuropskim zemljama. Tada je, naime, generalni sekretar sovjetske komunističke partije, Nikita Hruščov, u svome govoru u Varni u Bugarskoj odao priznanje Jugoslaviji kao socijalističkoj zemlji. Nedugo prije toga, u ožujku 1962., Jugoslaviju je posjetio sovjetski ministar vanjskih poslova, Andrej Gromiko. Taj je događaj, kao i dolazak Leonida Brežnjeva u rujnu, nagovijestio put prema potpunoj normalizaciji odnosa između Jugoslavije i SSSR-a, što je najposlije potvrđeno odlaskom Josipa Broza Tita u Moskvu krajem spomenute godine.⁷ Rehabilitacija Jugoslavije i njezina unutarnjeg razvoja rezultirala je do 1968. unaprjeđenjem jugoslavenskih bilateralnih odnosa s većinom socijalističkih država Istočne Europe.

Liberalna kretanja u komunističkim partijama istočnoeuropskih zemalja snažno su obilježila 1960-te godine. To je najposlije rezultiralo sve značajnijim pozivima za preispitivanje starih autoriteta, kulturoloških obrazaca i strategija gospodarsko-političkog razvoja. Iako je primjer sovjetske intervencije u Mađarskoj 1956. jasno označio granice do kojih se može ići u realizaciji određenih društvenih promjena u okviru Istočnog bloka, taj je događaj, ipak, otvorio nove mogućnosti u tumačenju socijalističke stvarnosti. Postupno otvaranje prema vanjskom svijetu i poticanje mladoga i obrazovanog stanovništva na osmišljavanje suvremenijih modela razvoja bili su neki od najčešćih pokazatelja reformskih procesa koji su u razdobljima do početka 1960-ih bili nedostatno prakticirani. Međutim, najveći poticaj značajnijoj liberalizaciji komunističkih sustava u državama Istočne Europe dolazio je iz ekonomske sfere. To je bio logičan slijed događaja, napose s aspekta gospodarske stagnacije i velikog zaostajanja tih zemalja u odnosu na Zapad. Ovi su razlozi, u konačnici, postali snažan argument za poticanje razmišljanja o strukturnim promjenama unutar komunističkog sustava.⁸

⁵ Detaljnije o jugoslavensko-čehoslovačkim odnosima od raskida političko-pravnih veza Jugoslavije i Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika 1948. pa do smrti Josifa Visarionoviča Staljina 1953. vidi: S. Selinić, *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945–1955*, 355–662.

⁶ *Isto*, 633–662.

⁷ P. Žarković, n. d., 220, Đoko Tripković, „Poboljšanje jugoslavensko-sovjetskih odnosa 1961–1962. godine“, *Tokovi istorije*, br. 3, (2008), 76–97.

⁸ P. Žarković, n. d., 350; Ivan Berend, *Ekonomska povijest Europe dvadesetoga stoljeća. Ekonomski režimi od laissez-fairea do globalizacije* (Zagreb: Mate d.o.o., 2011), 205–210.

Reformski orijentirani političari u istočnoeuropskim zemljama postali su svjesni opasnosti zaostajanja komunističkog sustava pred zahtjevima i očekivanjima drukčijeg vremena u odnosu na ono kada se „partijska ortodoksija“ stvarala.⁹ Bez obzira na različite društvene mogućnosti, liberalno usmjereni komunistički političari su, uglavnom, imali iste ciljeve, a to je učiniti postojeći sustav ekonomski učinkovitijim i politički fleksibilnijim.¹⁰

Liberalno-reformska kretanja i stanje gospodarskog sustava Jugoslavije (1965.-1968.)

U Saveznoj skupštini Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) 24. srpnja 1965. usvojen je paket mjera koji je od uvođenja radničkog samoupravljanja 1950. predstavljao najcjelovitiji pokušaj transformacije njezina gospodarskog sustava.¹¹ Iako je ova reforma bila dotad najsveobuhvatnijeg karaktera, valja naglasiti da su određeni tržišni elementi bili uvedeni u jugoslavenski gospodarski sustav već u drugoj polovici 1940-ih. Njihova je implementacija, naime, bila nužnost, ponajprije ako se uzme u obzir da je u okviru prvoga *Petogodišnjeg plana razvitka narodne privrede FNRJ*, koji je donesen 27. travnja 1947., industrijalizacija bila postavljena kao opći smjer gospodarske politike u toj zemlji.¹² Uspješnom realizacijom ove politike želio se postići što veći transfer radnika iz poljoprivrednoga u industrijski sektor.¹³ No, s obzirom na iznimno velik udio poljoprivrednog u ukupnom broju stanovništva Jugoslavije, u javnim se istupima vodećih komunističkih ličnosti predvođenih Josipom Brozom Titom isticala uvjetovanost paralelnoga razvoja tih dvaju gospodarskih sektora.¹⁴ Iako je Jugoslavija u odnosu na druge svjetske države u proces ubrzane industrijalizacije krenula sa znatnim zaostatkom i s velikom zaostalošću materijalne infrastrukture, valja naglasiti da je ona od 1953. do 1961., uz Japan, imala najviše stope industrijskog rasta u svijetu.¹⁵

Gospodarskoj reformi iz 1965. prethodila je ona iz 1961., čija je temeljna ideja bila veća samostalnost poduzeća. Poslovnim organizacijama tako su priznata veća prava u raspodjeli dohotka. Kako se država, barem deklarativno, izuzela iz procesa određivanja plaća, poduzeća su mogla samostalno odlučivati koliko će iz čistog prihoda izdvojiti za osobne dohotke, a koliko u poslovni fond, odnosno akumulaciju.¹⁶

Što se vanjskotrgovinskog aspekta ove reforme tiče, njezinom se provedbom težilo implementirati određeni stupanj liberalizacije uvoza u cilju regulacije distribu-

⁹ P. Žarković, *n. d.*, 350–351; Kieran Williams, *The Prague Spring and its Aftermath, Czechoslovak Politics, 1968–1970* (London: Cambridge University Press, 2011), 13–25.

¹⁰ P. Žarković, *n. d.*, 351.

¹¹ Hrvoje Klasić, *Jugoslavija i svijet 1968.* (Zagreb: Naklada Ljevak d.o.o., 2012), 23.

¹² Александар Ракоњац, „Да ли су остварени главни циљеви Петолетке“? Прилог проучвању развоја тешке индустрије у Југославији (1947–1952)“, *Токови историје*, бр. 1, (2023), 93–119.

¹³ Nikola Čobeljić, *Politika i metodi privrednog razvoja Jugoslavije 1947–1956.* (Beograd: Nolit, 1959), 107, Nikola Perković, „Likvidacija seljačkih radnih zadruga u karlovačkom kotaru (1953)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 55, br. 3 (2023), 475.

¹⁴ Dušan Čalić, *Izgradnja industrije u FNRJ* (Zagreb: Kultura, 1957), 54; N. Perković, *n. d.*, 475.

¹⁵ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb: Golden marketing, 1999), 387.

¹⁶ Z. Radelić, *n. d.*, 331.

cije deviza radi njihove što veće alokacije za kupnju robe široke potrošnje. Na temelju te reforme započela je praksa vezivanja uvoza izvozom. Ona je funkcionirala kao jedan oblik administrativnog pritiska na poduzeća kako bi ona svoj rad više organizirala u skladu sa svojim izvoznim kapacitetima, a manje od orijentacije na povećanje cijena i prodaju proizvoda na unutarnjem tržištu u svrhu trenutne maksimizacije dohotka. Značajna novost ove reforme bilo je uvođenje jedinstvenog obračunskog tečaja prema kojemu je 750 dinara vrijedilo 1 američki dolar. Taj se tečaj primjenjivao za transakcije na svim valutnim područjima te se njime željelo stvoriti okvir unutar kojega su se mogle realno izračunavati kalkulacije jugoslavenskim proizvodima i uslugama u skladu s kretanjima na svjetskim tržištima.¹⁷

Usporedno s počecima provedbe ove reforme u Jugoslaviji je radi pomanjkanja sirovina, prevelike opterećenosti zbog velikih investicija, kao i znatnog deficita platne bilance, došlo do pada proizvodnje. Radi nekontroliranog povećanja plaća radnika, odnosno dijeljenja visokog osobnog dohotka ne uzimajući u obzir razinu produktivnosti, u proljeće 1961. došlo je do prvoga masovnijeg otpuštanja zaposlenika od kraja Drugoga svjetskog rata. Najposlije je ta reforma zaustavljena krajem 1961. nakon čega je Vlada FNRJ iznova započela s nadzorom investicija, plaća i trgovine.¹⁸

Osnovni postulati gospodarske reforme iz 1965. bili su oblikovani na temelju ustavnih odredbi, Rezolucije Savezne skupštine o osnovnim smjernicama za daljnji razvoj privrednog sistema i Rezolucije o smjernicama za izradu sedmogodišnjeg plana iz 1963. te, u konačnici, Rezolucije Osmog kongresa Saveza komunista Jugoslavije iz prosinca 1964. godine.¹⁹

Najvažniji ciljevi ovih reformskih mjera bili su poštivanje temeljnih ekonomskih kategorija poput, primjerice, cijene koštanja, troškova proizvodnje i visine akumulacije. Praktična primjena tih teorijskih principa trebala je omogućiti jugoslavensko intenzivnije uključivanje u međunarodnu podjelu rada.²⁰ Osim toga, paketom je bilo zamišljeno smanjenje proračunske potrošnje i neprivrednih troškova kao što su bankarski troškovi, članarine i premije osiguranja. Radi suzbijanja inflatornih pritisaka, također je planirana provedba restriktivne kreditno-monetarne politike, a sve u cilju smanjenja količine novca u opticaju. Naposljetku, provedba ovih mjera trebala je osigurati smanjenje poreznih davanja, regresa, dotacija i drugih oblika administrativnog prelijevanja dohotka.²¹

Prva faza reforme jugoslavenskog gospodarstva započela je u ožujku 1965., to jest četiri mjeseca prije njezine službene institucionalizacije. Tada su se, naime, provele promjene u bankarskom sektoru, napose s aspekta njegove znatnije integracije i okrupnjavanja financijskih institucija. Ovi su postupci trebali rezultirati većom

¹⁷ Srđan Srdar, „*Ekonomika vanjske trgovine*“, u: *Ekonomika Jugoslavije II dio*, urednici Jakov Sirotković i Vladimir Stipetić (Zagreb: Informator, 1968), 374–375.

¹⁸ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991. Od zajedništva do razlaza* (Zagreb: Školska knjiga i Hrvatski institut za povijest, 2006), 331.

¹⁹ Милан Игрутиновић, „Југословенско – амерички економски односи (1954–1968)“ (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2018), 320.

²⁰ Z. Radelić, *n. d.*, 333.

²¹ Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918–1985* (Zagreb: Školska knjiga, 1985), 312–313.

koncentracijom financijskog kapitala, čije je daljnje ulaganje moralo osigurati modernizaciju cjelokupnoga ekonomskog sustava, unaprjeđenje produktivnosti, implementaciju modernih tehnologija u svakodnevno poslovanje jugoslavenskih poslovno-radnih organizacija, znatniju integraciju industrijskog sektora, kao i pospješivanje konkurentnosti izvozno orijentiranih poduzeća.²²

Jedan od najvećih poticatelja gospodarske reforme bio je vodeći hrvatski komunist, Vladimir Bakarić. Političari okupljeni oko njega zauzimali su stav da je razvoj jugoslavenskoga ekonomskog sustava moguć jedino izmjenom ekstenzivnog modela privređivanja intenzivnim. S jedne strane, prvi je koncept, bez uzimanja u obzir visine ostvarene dobiti, bio znatnije usmjeren na maksimizaciju rasta, dok je, s druge strane, potonji vodio više pozornosti o optimalizaciji rasta u ovisnosti od toga ekonomskog pokazatelja. Za razliku od ekstenzivnog modela, u intenzivnom je prioritet imala proizvodnja nad potrošnjom. Što se ekstenzivnog modela nadalje tiče, korisno je naglasiti da je u njemu raspodjelu dohotka provodila država, a u intenzivnom proizvođači, to jest poslovno-radne organizacije. Nužnost transformacije ekstenzivnog na intenzivni način upravljanja posebice je bila vidljiva u vanjskotrgovinskoj djelatnosti. Naime, u kontekstu prvospomenutoga zagovarala se veća samodostatnost, odnosno zatvaranje pred utjecajima vanjskih tržišta. U drugome se, pak, naglasak stavljao na znatniju integraciju u međunarodnu podjelu rada na temelju usporednih prednosti roba i usluga.²³

Bitan segment provedbe ciljeva ove gospodarske reforme bila je i inozemna financijska pomoć. S tim u vezi, Međunarodni monetarni fond izglasao je paket novčane potpore u iznosu od 80 milijuna dolara. S istom namjerom tijekom 1965. vođeni su pregovori i s vladama Francuske, Italije i Velike Britanije. Sveukupno gledajući, procjenjuje se da je Jugoslavija od zapadnih zemalja, posebice Sjedinjenih Američkih Država dobila, kao podršku provođenju gospodarske reforme, oko 140 milijuna dolara.²⁴

Jugoslavenska je gospodarska reforma bila potaknuta neravnomjernim ekonomskim rastom pojedinih područja unutar republika, kao i nejednakom raspodjelom bogatstva, što je, najposlije, intenziviralo sukobe između republika. Ekonomski razvijenije jugoslavenske republike težile su ka tome da savezne institucije predaju svoju ingerenciju njima, dok su slabije razvijene zemlje ustrajale na znatnijem investiranju u njihove krajeve na osnovi redistribucije bogatstva iz razvijenih republika.²⁵

Do izglasavanja reformskog paketa državna upravljačka tijela određivala su cijene svim vrstama proizvoda, što je rezultiralo njihovom deformacijom. Upravo su cjenovna kretanja bila jedan od najjasnijih pokazatelja da će se prethodno spomenuti ciljevi gospodarskih mjera realizirati teže od zamišljenoga.

Prvu fazu rekonstrukcije jugoslavenskog gospodarstva u 1965. obilježilo je znatno narušavanje životnog standarda stanovništva, napose s aspekta općeg porasta

²² Ivan Obadić, *In pursuit of Stability. Yugoslavia and Western European Economic Integration, 1948–1970* (Florence: Thesis submitted for assessment with a view to obtaining the degree of Doctor of History and Civilization of the European University Institute, 2017), 144.

²³ H. Klasić, *n. d.*, 23.

²⁴ *Isto*, 24; M. Игрутиновић, *н. д.*, 270–369.

²⁵ Z. Radelić, *n. d.*, 334; Neven Borak, *Ekonomski vzroci delovanja in razpada Jugoslavije* (Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 2002), 49.

cijena, koje je, u konačnici, dovelo do povećanja troškova života za 35 %.²⁶ Prestanak državnih dotacija poduzećima rezultirao je njihovim lošim ekonomskim stanjem. Zato su se ona odlučila na smanjenje materijalnih troškova i osobnih dohodaka, obustavu zapošljavanja i otpuštanje radne snage. U listopadu 1965. je, primjerice, u 425 jugoslavenskih poduzeća podijeljeno ukupno 12 574 otkaza.²⁷ Taj je trend doveo do toga da se po prvi puta nakon završetka Drugoga svjetskog rata broj zaposlenih u 1965. u odnosu na prethodna razdoblja smanjivao ili stagnirao. Ova su kretanja imala veliki negativni utjecaj i na strukturu zaposlenih, jer je među nezaposlenima bio sve veći broj mladih i visokoobrazovanih radnika.²⁸ Poremećaji u strukturi zaposlenosti bili su praćeni velikim padom stopa rasta društvenog proizvoda. Ilustracije radi, ova je ekonomska kategorija od 1957. do 1964. iznosila 10,2 %, dok je od 1964. do 1965. pala na svega 2,9 %. Osim toga, u promatranim je vremenskim relacijama stopa industrijskog rasta pala s 12,5 % na 8 %.²⁹

Veće sudjelovanje Jugoslavije u svjetskoj trgovini trebalo je omogućiti da tržište, to jest zakon ponude i potražnje, određuje cijenu proizvoda ili usluga. Ona je, naime, tijekom 1960-ih imala velikih problema s vanjskotrgovinskim neuravnoteženostima. Radi smanjenja uvoza i povećanja izvoza, provedena je devalvacija dinara i redukcija carinske zaštite. Dinar je u odnosu na dolar devalviran za 66 %, a u okviru procesa smanjenja carinske zaštite poduzećima je trebalo biti omogućeno lakše trgovanje s inozemstvom.³⁰ U tome kontekstu, valja napomenuti da je od 26. srpnja 1965. u Jugoslaviji na snazi bio novi jedinstveni tečaj prema kojemu je 1 američki dolar vrijedio 12,50 dinara.³¹

Prethodno spomenute odluke trebale su osigurati neposrednije ekonomske odnose Jugoslavije i zapadnih zemalja. Komunističke su vlasti postale svjesne da je, u svrhu stvaranja preduvjeta za uspješniji ekonomski rast i razvoj, nužno osigurati dotok financijskih investicija i tehnologije iz kapitalističkih zemalja. Zato je Jugoslavija u 1965. započela ostvarivati bliže kontakte sa zapadnim ekonomskim organizacijama poput Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj.³²

Bez obzira na opisane probleme s kojima se Jugoslavija suočavala u trenucima provedbe gospodarske reforme 1965., u tome je razdoblju ona imala vrlo uspješne ekonomske odnose s komunističkim državama. Tome je znatno doprinijelo potpisivanje sporazuma sa Savjetom za uzajamnu ekonomsku pomoć (SEV) 17. rujna 1964. godine. Ratifikacijski instrumenti razmijenjeni su u Pragu 24. travnja 1965. godine. U toj je godini, nadalje, Jugoslavija najuspješniju vanjskotrgovinsku razmjenu imala sa SSSR-a. Naredne je godine, kao što će biti vidljivo u nastavku teksta, spomenuti ekonomski pokazatelj bio najbolji u odnosima s Čehoslovačkom. No, valja napome-

²⁶ H. Klasić, *n. d.*, 24; Dušan Bilandžić, *Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945–1969.* (Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1969), 118.

²⁷ H. Klasić, *n. d.*, 25; Dennison Rusinow, *The Yugoslav Experiment 1948–1974.* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1978), 180.

²⁸ H. Klasić, *n. d.*, 25.

²⁹ H. Klasić, *n. d.*, 25; Berislav Šefer, *Ekonomski razvoj Jugoslavije i privredna reforma* (Beograd: Stručna štampa, 1969), 35.

³⁰ Z. Radelić, *n. d.*, 334.

³¹ S. Srdar, *n. d.*, 377.

³² I. Obadić, *n. d.*, 163.

nuti da su komunističke vlasti u Beogradu vodile veliku pozornost da udio socijalističkih zemalja u ukupnoj vanjskotrgovinskoj bilanci Jugoslavije ne prelazi od 30 % do 35 %.³³

Tijekom 1966. i 1967. u Jugoslaviji su se nastavili produbljivati gospodarski problemi. Potonja je godina, prema ekonomskim i socijalnim pokazateljima, ocijenjena jednom od najneuspješnijih od uvođenja koncepta radničkog samoupravljanja. Bila je, prije svega, karakteristična po padu industrijske proizvodnje u odnosu na 1966. godinu. Problemi povezani s padom stopa industrijske proizvodnje intenzivno su započeli u drugoj polovici 1960. godine. Sljedeće se godine ovaj problem dodatno produbio stvorivši tako gospodarske prilike u okviru kojih se u pitanje dovodio cjelokupan koncept liberalizacije deviznog i vanjskotrgovinskog sustava. Stabilizacija industrijske proizvodnje nastupila je tek u drugoj polovici 1962. godine. Ova su kretanja dala povoda zagovornicima centralno-administrativnog upravljanja gospodarstvom i međunarodnom razmjenom da u javnosti energično započnu prikazivati opisane ekonomske poteškoće kao dokaz „kakovom negativnom razvoju može voditi prijelaz sa centralnoplanskih instrumenata specifičnog djelovanja na liberalnije instrumente pretežno namijenjene općim privrednim efektima“.³⁴

Negativni su ekonomski pokazatelji bili prisutni i u kontekstu politike zapošljavanja. Usporedbe radi, u 1964. je ukupan broj zaposlenih u Jugoslaviji bio na razini od 3 743 200, dok je ovaj pokazatelj u 1967. iznosio 3 605 500. Ta su kretanja označavala pad od 3,7 % zaposlenih u 1967. u odnosu na 1964. godinu.³⁵

Opisani su problemi generirali još jedan teži strukturni nedostatak, a to je ubrzan odljev radne snage. S tim u vezi, krajem 1967. na radu u inozemstvu nalazilo se oko 400 000 jugoslavenskih radnika. Osim toga velikog broja, komunističke je vlasti posebno zabrinjavala činjenica što su veliki udio u njemu imali mladi i kvalificirani radnici.³⁶

Loše prilike u jugoslavenskoj ekonomiji dodatno su bile narušene poremećajima na međunarodnoj razini na prijelazu iz 1967. u 1968. godinu. Tada je, naime, u većini zemalja Zapadne Europe, koje su bile najvažniji jugoslavenski vanjskotrgovinski partneri, kriza monetarnog sustava utjecala na usporavanje i pad gospodarske aktivnosti.

Radi minimiziranja negativnih učinaka svjetske monetarne krize, jugoslavenske su vlasti krajem 1967. donijele odluku o implementaciji novoga vanjskotrgovinsko-deviznog sustava, koji je, barem deklarativno, trebao biti oslobođen utjecaja

³³ O ekonomskoj suradnji i približavanju Jugoslavije zemljama članicama Savjeta za uzajamnu ekonomsku pomoć vidi više: Momir Ninković, „The Establishment of Cooperation between SFRY and COMECON in 1964“, *Tokovi istorije*, br. 3, (2020), 139–163; Момир Ј. Нинковић, „Економски односи Југославије и Совјетског Савеза (1945–1964)“, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2023), 972–1001.

³⁴ Vladimir Pertot, *Ekonomika međunarodne razmjene Jugoslavije, Knjiga 1, Analiza razdoblja između 1919. i 1968. godine* (Zagreb: Informator, 1971), 251–252.

³⁵ H. Klasić, *n. d.*, 32.

³⁶ *Isto*, 33. Opširnije o problematici jugoslavenske emigracije vidi i: Vladimir Ivanović, *Geburtstag pišeš normalno. Jugoslavenski gastarbajteri u SR Nemačkoj i Austriji 1965–1973* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2012), Slobodan Selinić, „Ekonomska emigracija iz Jugoslavije šezdesetih godina XX veka“. u: *1968 – četrdeset godina poslije. Zbornik radova*, urednik Radmila Radić (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008), 549–573.

državnih upravljačkih tijela na njegovo kretanje. Sastojao se od dvije komponente. Prva se odnosila na „nekomercijalni kurs“, koji je odgovarao kupovnom kapacitetu forinte u međunarodnim relacijama. Povezanost jugoslavenskog dinara i mađarske forinte kao podloge uspostavljanja spomenutoga ekonomskog pokazatelja pravdala se snažnom povezanošću ekonomskih sustava ovih dviju zemalja. Prema ovoj kategoriji provodili su se izračuni deviznih potreba stanovništva i turističkog sektora.³⁷ Druga determinanta bio je „vanjskotrgovinski množilac cijena“. Ona se primjenjivala prilikom svakoga obračuna pojedinačne vanjskotrgovinske razmjene i pojave s njome povezanih troškova poput, primjerice, prijevoznih usluga, provizije i promidžbene aktivnosti. Bilo je planirano da ova ekonomska kategorija bude na identičnim razinama, kako u pogledu uvoza, tako i u kontekstu izvoza. Temelj njezina izračuna činili su prosječni troškovi nacionalnog gospodarstva računani po jednoj deviznoj jedinici ostvarenoj u vanjskotrgovinskoj razmjeni.

„Vanjskotrgovinski množilac cijene“ obračunavao se u odnosu na američki dolar i rusku rublju. Ovaj se ekonomski pokazatelj, kojemu je bila predviđena ključna uloga u stvaranju što neposrednijih veza između inozemnih tržišta i domaćih korisnika, zasnivao na dva temeljna principa rada. S jedne strane, svaki je korisnik deviza morao plaćati onoliko koliko su prosječno iznosili troškovi nacionalnog gospodarstva za njihovo stjecanje. Ti su iznosi bili usklađeni sa zahtjevima pojedinoga vanjskotrgovinskog posla, kojima je, u određenim slučajevima, trebalo pridodati i carinske namete. S druge je strane bilo regulirano da svaki izvoznik treba dobiti identičnu protuvrijednost za obvezno predane devize. Ta je vrijednost, u ovisnosti od karakteristika pojedine vanjske razmjene, bila uvećavana za državni regres.³⁸

Uvođenje novoga vanjskotrgovinsko-deviznog sustava bio je najvidljiviji segment procesa liberalizacije u cilju uspostavljanja uspješnih inozemnih trgovinskih odnosa. Njegova je djelotvorna implementacija trebala utjecati, ne samo na unaprjeđenje inozemne robne razmjene, već i na pospješivanje procesa reprodukcije, stabilnost cijena i smanjenje prelijevanja vanjskih negativnih ekonomskih učinaka na jugoslavensko gospodarstvo.³⁹

Komunističke su vlasti predviđale mogućnost samoregulacije ovoga sustava, napose sa stanovišta samostalnog ostvarivanja poslovne suradnje jugoslavenskih poslovno-radnih organizacija s inozemcima. Nadalje se planiralo neposrednije povezivanje novoga vanjskotrgovinsko-deviznog sustava s kreditnim. Potonji se uglavnom odnosio na deviznu stimulaciju izvoza, odnosno znatniju novčanu pomoć rekonstrukciji i modernizaciji jugoslavenskog gospodarstva u cjelini.⁴⁰

Godina 1968. predstavljala je razdoblje sve izraženijih međurepubličkih sukoba, napose između Socijalističke Republike Hrvatske i Socijalističke Republike Srbije.

³⁷ Državni arhiv Karlovac (DAKA), fond 432, Osnovna privredna komora kotara Karlovac (OPKKK), Spisi sekcije za ugostiteljstvo, turizam i trgovinu (SSUTT), kut. 115, sign. 06/1-222/1.

³⁸ *Isto*.

³⁹ DAKA, 432, OPKKK, Zapisnici sjednica Upravnog odbora (ZSUO), kut. 8, Materijal za analizu izvršenja Društvenog plana razvoja Jugoslavije od 1966. do 1970. Saveznog zavoda za privredno planiranje: Elementi ekonomske politike i mere za dalju realizaciju Društvenog plana razvoja Jugoslavije od 1966. do 1970., br. D-1872, Beograd, 12. jul 1968. godine, 22.

⁴⁰ *Isto*, 23.

Pozadinu tih prijedora činile su sve žustrije javne rasprave o koncentraciji financijskog kapitala. Hrvatsko političko vodstvo upozoravalo je na to da je Jugoslavenska investicijska banka dobivala velika novčana sredstva od federacije, pri tome zarađujući na kamata na nepovoljnim kreditima, a da istovremeno nije pomagala razvoj gospodarstva. Usto su isticali da su najveće banke i najjači reeksporteri smješteni na teritoriju Srbije, što je toj republici omogućilo širenje svoje ekonomske dominacije u odnosu na ostale države u komunističkoj Jugoslaviji. Zato se u svibnju 1968. na savjetovanju općinskih komiteta Saveza komunista Hrvatske s Izvršnim komitetom Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, između ostalog, raspravljalo i o koncentraciji financijskog kapitala u Beogradu, kao i bivšim savezним bankama te vanjskotrgovinskim organizacijama. Na tome su sastanku općinski komiteti iznijeli zahtjev da se ukinu savezni investicijski fondovi i da se federacija ekonomski razvlasti. Uz ukidanje centraliziranosti kapitala na razini federacije, spomenuta su partijska tijela željela i smanjenje novčanih obveza prema državi, napose s aspekta prelijevanja znatnih financijskih iznosa kroz različite federacijske fondove. Jedina iznimka ovome traženju bio je Fond za pomoć nerazvijenima. Riječju, hrvatsko je vodstvo inzistiralo da se raspolaganje investicijama prenese s tijela federacije i njezinih banaka na republike i njihova poduzeća. Temeljni cilj ovih traženja bio je da novčana sredstva ostanu u rukama onih koji ih ostvaruju, što je, najposlije, trebalo rezultirati njihovim racionalnijim iskorištenjem.⁴¹

Stanje gospodarskog sustava Čehoslovačke (1965.-1968.): liberalizacija i vanjski izazovi

Čehoslovačka je u razdoblju obuhvaćenom naslovom ovoga članka spadala u red visoko industrijski razvijenih zemalja. Zajedno s Demokratskom Republikom Njemačkom, ona je u odnosu na druge istočnoeuropske države imala najveći opseg vanjske trgovine po glavi stanovnika. Ukupan iznos njezina izvoza u 1968. predstavljao je 25 % vrijednosti nacionalnog dohotka. Iako je imala samo 0,5 % svjetskog stanovništva, na ovu je državu u spomenutoj godini otpadalo 2 % svjetske industrijske proizvodnje. S ovim je rezultatima ona zauzimala značajno mjesto u procesu trgovinskog povezivanja istočnoeuropskih zemalja s državama Latinske Amerike, Afrike i Azije.⁴²

Uspješnost čehoslovačke industrijske proizvodnje bila je duboko ukorijenjena u njezinoj tradiciji učinkovitog iskorištenja prirodnih uvjeta za razvoj bazične industrije, a koja je, najposlije, bila temelj razvoja drugih gospodarskih sektora. Još 1930. u ovoj je zemlji industrijski sektor zapošljavao oko 43 % radno sposobnog stanovništva, a poljoprivreda 34 %.⁴³ Između dvaju svjetskih ratova Čehoslovačka je imala posebno razvijenu crnu metalurgiju i laku industriju. Neposredno prije početka Drugoga svjetskog rata ova je država bila među deset industrijski najrazvijenijih zemalja u svijetu, ali je zbog oskudne sirovinske osnove bila prinuđena najveći dio materijala potrebnih za razvoj toga gospodarskog sektora nabavljati uvoznom aktivnošću.⁴⁴

⁴¹ Z. Radelić, *n. d.*, 414–415; H. Klasić, *n. d.*, 275–294.

⁴² DAKA, 432, OPKKK, SSUTT, kut. 115, *Yugoslaviapublic – Izveštaj Zavoda Savezne privredne komore za ekonomski publicitet Instituta za spoljnu trgovinu*, 1.

⁴³ *Isto.*

⁴⁴ *Isto.*

Najveće unaprjeđenje čehoslovačkoga industrijskog sektora zabilježeno je od 1952. do 1965. godine. U tome su razdoblju investicije u spomenutoj ekonomskoj grani porasle za tri puta. Ovaj je sektor, nadalje, apsorbirao 46 % svih proizvodnih sredstava. Najviše je ulagano u krupne gospodarske objekte, čiji su rokovi izgradnje bili planirani na razdoblje dulje od 5 godina. U čehoslovačkom društvenom planu razvoja od 1966. do 1970. posebna je pozornost bila usmjerena na unaprjeđenje učinkovitosti kemijske i prehrambene industrije te poboljšanje proizvodnje robe namijenjene širokoj potrošnji. Za realizaciju tih ciljeva bilo je namijenjeno 243 milijarde kruna, što je za 20 % bilo više u odnosu na razdoblje od 1961. do 1965. godine.⁴⁵

U razdoblju analiziranom u ovome članku dominantno mjesto u čehoslovačkoj industriji zauzimala je proizvodnja opreme za rudnike, čeličane, elektroobjekte, prijevozna vozila i kemijsku industriju. Na njezinu je strojogradnju, pak, otpadalo 80 % svjetskog asortimana uređaja visoke tehničke kvalitete. Tako je, primjerice, u 1966. u Čehoslovačkoj proizvedeno oko 30 000 komada strojeva namijenjenih obradi metala. Usporedbe radi, u 1938. ta je proizvodnja bila na razini od 5 000 komada artikala ove vrste. Bez obzira na te rezultate, od 1966. do 1968. cjelokupan čehoslovački asortiman strojogradnje počeo se sužavati, napose u cilju osiguravanja serijske proizvodnje, odnosno povećanja njezine učinkovitosti.⁴⁶

Crna je metalurgija bila jedna od najstarijih industrijskih grana u Čehoslovačkoj. Godine 1937. proizvela je 2 300 000 tona čelika i, prema tome pokazatelju, bila na šestom mjestu u Europi. Međutim, zbog velike je potrošnje uvozila preko 50 % svojih potreba. U 1966. je, pak, proizvela 9 100 000 tona čelika i 6 400 000 tona sirovog željeza. Od sredine 1960-ih čehoslovačka je industrija postupno mijenjala strukturu u korist strojogradnje i metaloprerađivačke djelatnosti. Tako je na ove dvije aktivnosti sredinom 1968. otpadala trećina ukupne industrijske proizvodnje te su zapošljavale oko trećine radno sposobnog stanovništva.⁴⁷

Čehoslovačka imala je jako dobro razvijenu brodogradnju. Ta se industrijska grana intenzivno započela razvijati nakon Drugoga svjetskog rata, ponajprije zahvaljujući velikim sovjetskim narudžbama. U drugoj polovici 1960-ih ovaj je gospodarski sektor, radi učinkovite serijske proizvodnje, bio konkurentan u svjetskim okvirima.⁴⁸ Vodeća čehoslovačka poduzeća za brodogradnju bila su *Slovenske Lodenice* u Komarnu na Dunavu i *Česke Lodenice* u Pragu na Vltavi. Prvospomenuta je poslovna organizacija u 1968. zapošljavala oko 4 500 radnika te je imala mogućnost izgradnje 30 brodova na godišnjoj razini. Također treba napomenuti da je u tome razdoblju koristila usluge oko 900 kooperanata. *Česke Lodenice* u Pragu zapošljavale su oko 1 600 radnika, dok ih je još 1 000 radilo u ispostavi ovoga poduzeća u Malniku. Ova je poslovno-radna organizacija bila specijalizirana za izgradnju plovila sa strojevima za čišćenje riječnog dna od nanosa. Njih je od 1956. do 1968. izgrađeno ukupno 120.⁴⁹

⁴⁵ Isto, 1–2.

⁴⁶ Isto, 2.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Mirko Posavec, „Čehoslovačka brodogradnja“, *Naše more*, 16, br. 1, (1969), 22.

⁴⁹ Isto.

Radi izrazitog prevladavanja industrijskog sektora u cjelokupnom gospodarskom sustavu Čehoslovačke, napose u kontekstu izvoza strojeva i uvoza sirovina, ova je država uvijek bila orijentirana na najširu suradnju s inozemnim partnerima. To je, s druge strane, uvjetovalo manji opseg djelotvornosti unutarnjeg tržišta. U 1966. u svjetskom je izvozu Čehoslovačka bila na trinaestom mjestu. Oko dvije trećine toga ekonomskog pokazatelja otpadalo je na finalne proizvode, dok je uvoz u tome razdoblju, uglavnom, obuhvaćao industrijske i poljoprivredne sirovine te prehrambene proizvode. Potrebu za sirovinama i reprodukcijom materijalom Čehoslovačka je većim dijelom zadovoljavala uvozom iz istočnoeuropskih zemalja. Isto tako, 75 % čehoslovačke vanjskotrgovinske razmjene otpadalo je na spomenute države. Od toga se samo na SSSR odnosilo 40 %. Ovako velikom udjelu istočnoeuropskih zemalja u ukupnoj čehoslovačkoj vanjskotrgovinskoj razmjeni ponajprije su pridonosile političke okolnosti i praksa koordinacije planova u okviru SEV-a.⁵⁰ Pa ipak, unutar tih procesa često je dolazilo do neslaganja, napose između onih država koje se nisu htjele odreći određene vrste proizvodnje za koju su u odnosu na druge zemlje imale slabiji konkurentski položaj.

Što se čehoslovačke trgovinske razmjene sa zapadnoeuropskim zemljama tiče, ona je bila najznačajnija sa Saveznom Republikom Njemačkom. Međutim, za razliku od istočnoeuropskih država, na čijim je tržištima imala dominantan položaj u pogledu plasmana strojeva i opreme, u spomenutu je zemlju, uglavnom, prodavala reprodukcijom materijal i razne poluproizvode.⁵¹

Istovremeno s otpočinjanjem gospodarske reforme u Jugoslaviji, započela je i ona u Čehoslovačkoj. Ona je postupno sprovedena do 1968., a fokus joj je bio stavljen na rekonstrukciju bankarskog sektora. Njezina je provedba trebala rezultirati napuštanjem centralnog planiranja po uzoru na sovjetski model i prijelaz na tržišno gospodarstvo i indikativno planiranje. U spomenutom se sektoru pokušalo primijeniti odvojeno centralno i komercijalno poslovanje. S time je u neposrednoj vezi bilo planirano uspostavljanje veće autonomnosti poduzeća, odnosno njihovo znatnije preuzimanje odgovornosti za ostvarene proizvodno-financijske rezultate.⁵²

Tijekom 1965. u oko 400 čehoslovačkih poduzeća uveden je sustav samostalnoga radničkog upravljanja. Tada su ove poslovne organizacije pokušavale svoje proizvodne planove što više uskladiti s potrebama tržišta. Zato su im političke vlasti omogućile slobodno utvrđivanje vlastitih aktivnosti uz minimalna ograničenja. Poduzeća, čija je temeljna djelatnost bila proizvodnja za potrebe unutarnjeg tržišta, započela su zaključivati ugovore s raznim sudionicima distribucijskih mreža. Najzad su u tim poslovno-radnim organizacijama nadnice i premije postale ovisne o prihodima ostvarenima prodajom, a ne od novčanih sredstava koje im je putem fondova dodjeljivala država. Ove su mjere znatno utjecale na sniženje troškova proizvodnje, povećanje kvalitete proizvoda i unaprjeđenje produktivnosti. Slobodnije djelovanje tržišnih zakonitosti, odnosno veći stupanj liberalizacije, unio je u čehoslovačko gospo-

⁵⁰ DAKA, 432, OPKKK, SSUTT, kut. 115, Jugoslaviapublic – Izvještaj Zavoda Savezne privredne komore za ekonomski publicitet Instituta za spoljnu trgovinu, 3.

⁵¹ *Isto*.

⁵² Klára Fabianková, Petr Chalupický, Zdenka Jeřábková, „Šik's reform in monetary economy in CSSR“, *Ekonomská misao i praksa*, 20, br. 1, (2011), 139–159.

darstvo veću razinu zainteresiranosti proizvođača, pojavu novih i modernijih poslovnih inicijativa te natjecateljsku atmosferu u cilju realizacije što uspješnije proizvodne aktivnosti.⁵³

Od 1966. do 1967. spomenuta je gospodarska reforma rezultirala velikim pozitivnim pomacima u čehoslovačkom gospodarstvu. Pod utjecajem znatnog porasta dohodaka stanovništva, potražnja za proizvodima uvelike je premašivala ponudu. Ilustracije radi, štedni ulozi čehoslovačkog stanovništva u 1966. bili su u visini od 40 milijardi kruna, što je predstavljalo trećinu vrijednosti cjelokupnoga godišnjega maloprodajnog prometa. Reformom su, nadalje, eliminirane ranije korištene metode distribucije repromaterijala i investicijskih sredstava te je provedena izmjena nadzora nad cijenama u veleprodaji, koje su dotad bile samo simbolično evidentirane.⁵⁴

Reformski procesi u Čehoslovačkoj, čiji će vrhunac u 1968. biti poznat pod nazivom Praško proljeće, nisu blagonaklono dočekani od drugih komunističkih, istočnoeuropskih zemalja. Sastanak partijskih lidera Bugarske, Istočne Njemačke, Mađarske, Poljske, Rumunjske i SSSR-a krajem ožujka u Dresdenu učvrstio je oponirajuće stavove tih država prema Praškom proljeću. Treba naglasiti da je organizacija toga sastanka bila u neskladu s dotadašnjim principima suradnje između članica Varšavskog pakta, jer se po prvi puta raspravljalo o unutarnjim političko-ekonomskim pitanjima jedne zemlje koja je bila njegovim sastavnim dijelom. Na tome je sastanku izrečena oštra kritika čehoslovačkom partijskom vodstvu, koja je, uglavnom, opravdavana zajedničkim interesom za sudbinu socijalizma u cjelini. Čehoslovački komunisti na čelu s Aleksandrom Dubčekom nadalje su kritizirani u pogledu toga da su svojim reformskim nastojanjima „ispustili kontrolu“ nad događajima u zemlji, stvorivši na taj način preduvjete „kontrarevolucionarnom“ djelovanju protivnika komunističkog sustava. Ova je kritika, usto, prikazivala Čehoslovačku kao „novu Mađarsku“ 1956. godine.⁵⁵

Od spomenutih zemalja čiji su predstavnici sudjelovali na sastanku u Dresdenu, jedino je Rumunjska zauzimala neutralan stav. Time je indirektno branila osnovne postulate Praškog proljeća poput, primjerice, nezavisnosti, ravnopravnosti, uvažavanja nacionalnih specifičnosti te „stvaralačkog razvoja socijalističke teorije i prakse“.⁵⁶ Stajališta slična rumunjskima zauzimala je i beogradska službena politika. Za nju je čehoslovačka kriza bila odraz nesklada između sovjetskih hegemonističkih težnji i modernijega socijalističkog razvoja. Mogućnost izbijanja „kontrarevolucije“, odnosno ugroženost socijalizma u Čehoslovačkoj, nisu bili dio nijedne jugoslavenske interpretacije. Tako je i sastanak u Dresdenu okarakteriziran kao jasan sukob između dogmatskih i progresivno-liberalnih snaga, ne samo u pogledu Čehoslovačke, već i šire.⁵⁷

⁵³ DAKA, 432, OPKKK, SSUTT, kut. 115, Jugoslaviapublic – Izvještaj Zavoda Savezne privredne komore za ekonomski publicitet Instituta za spoljnu trgovinu, 4.

⁵⁴ *Isto*.

⁵⁵ Laurien Crump, *The Warsaw Pact Reconsidered: International Relations in Eastern Europe, 1955–1969* (London: Routledge, 2017), 218–220; K. Williams, *op. cit.*, 70–75., P. Žarković, *n. d.*, 358.

⁵⁶ P. Žarković, *n. d.*, 364–365.

⁵⁷ P. Žarković, *n. d.*, 358–359. Opširnije o vojnoj intervenciji članica Varšavskog pakta na Čehoslovačku vidi: Dragan Bogetić, „Jugoslavensko-sovjetski odnosi u svjetlu vojne intervencije u Čehoslovačkoj 1968. godine“, u: *1968 – četrdeset godina posle. Zbornik radova*, urednik Radmila Radić, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008), 129–162; Ljubodrag Dimić, „Pogled iz Beograda

Liberalni su procesi u Čehoslovačkoj konačno zaustavljeni vojnom intervencijom pet država članica Varšavskog pakta predvođenih SSSR-a 20.–21. kolovoza 1968. godine. Službena jugoslavenska reakcija na taj događaj bila je usmjerena prema obrani vlastite neovisnosti. Tako je na X. sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije od 23. kolovoza 1968. izdana Rezolucija u kojoj su se odbacile sve teze država koje su stajale iza vojne intervencije. Time je jugoslavensko političko rukovodstvo osporilo pravo, ne samo SSSR-a, već i bilo kojoj drugoj državi da vojnim djelovanjima utječe na unutarnji razvoj pojedinih zemalja, pri tome jasno naglašavajući da je nasilna akcija u Čehoslovačkoj „u suprotnosti s interesima socijalizma“.⁵⁸ Na zajedničkoj sjednici Predsjedništva i Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije od 2. rujna 1968. savezni sekretar za spoljne poslove, Marko Nikezić, iznio je svoje stavove o uzrocima vojne intervencije u Čehoslovačkoj. Tako je on kao glavne razloge toga događaja naveo pokušaj SSSR-a da neutralizira liberalne procese u Čehoslovačkoj, odvrti Rumunjsku od sličnih procesa u bliskoj budućnosti te izolira Jugoslaviju i spriječi njezin utjecaj na druge zemlje u Istočnom bloku. Unatoč slaboj reakciji Zapada na zbivanja u Čehoslovačkoj u kolovozu 1968., Jugoslavija je, zahvaljujući širokom krugu međunarodnih partnera, napose afričkih i azijskih zemalja, uspjela osigurati podršku vlastitoj neovisnosti. Štoviše, vojna intervencija u Čehoslovačkoj dodatno je ohrabrila reformske snage u Savezu komunista Jugoslavije da intenzivnije krenu u realizaciju reformskog programa iz sredine 1960-ih, kao i da konačno razbiju sve iluzije o mogućoj promjeni hegemonističke politike SSSR-a.⁵⁹

Ekonomski odnosi Jugoslavije i Čehoslovačke (1965.-1968.)

Ekonomski su odnosi između Jugoslavije i Čehoslovačke imali dugu tradiciju. Između dvaju svjetskih ratova Jugoslavija je u ovu zemlju uglavnom izvozila poljoprivredno-prehrambene proizvode, a uvozila industrijsku robu. U tome je razdoblju Čehoslovačka zauzimala jedno od vodećih mjesta u jugoslavenskoj vanjskotrgovinskoj razmjeni. Nakon Drugoga svjetskog rata značaj Čehoslovačke u ukupnoj jugoslavenskoj vanjskotrgovinskoj razmjeni značajno je smanjen u odnosu na razdoblje između dvaju svjetskih ratova.⁶⁰ Na prijelazu iz 1953. u 1954., odnosno u razdoblju neposredno nakon smrti Josifa Visarionoviča Staljina, jugoslavenska trgovinska razmjena sa zemljama Istočne Europe polako je počela oživljavati i prevladavati poteškoće izazvane ekonomskom blokadom 1948. nakon Rezolucije Informbiroa.⁶¹

na Čehoslovačku 1968. godine, *Tokovi istorije*, br. 3, (2005), 205–232; Ljubodrag Dimić, „Godina 1968 – ishodište nove jugoslavenske spoljno-političke orijentacije“, u: *1968 – četrdeset godina posle. Zbornik radova*, urednik Radmila Radić, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008), 339–378; Jiri Pelikan, *Praško proljeće* (Zagreb: Globus, 1982), 17–24; Đoko Tripković, „Međunarodni položaj Jugoslavije i vojna intervencija u Čehoslovačkoj 1968“, *Istorija 20. veka*, br. 1, (2008), 115–130; Đoko Tripković, „Vraćanje balansa u politici Jugoslavije prema supersilama krajem 60-ih godina 20. veka“, *Tokovi istorije*, br. 2, (2010), 75–94.

⁵⁸ P. Žarković, *n. d.*, 376–377.

⁵⁹ *Isto*, 390.

⁶⁰ V. Pertot, *n. d.*, 358.

⁶¹ *Isto*.

Godine 1960. ukupna vrijednost jugoslavensko-čehoslovačke trgovinske razmjene iznosila je 52 milijuna dolara. Ta je vrijednost u 1967. narasla na oko 144 milijuna dolara, što je u promatranim vremenskim relacijama označavalo porast od 177 %. Pa ipak, najveća razina ostvarene robne razmjene u tome razdoblju između Jugoslavije i Čehoslovačke realizirana je u 1966., kada je bila na razini od oko 161 milijuna dolara. U toj je godini samo vrijednost građevinskih radova jugoslavenskih poduzeća provedenih u Čehoslovačkoj bila 7 milijuna dolara.⁶² U sljedećim tablicama bit će prikazana detaljna analiza strukture jugoslavensko-čehoslovačkih vanjskotrgovinskih odnosa od 1965. do 1968. godine.

Tablica br. 1: *Jugoslavenski izvoz u Čehoslovačku od 1965. do 1968. godine (u dolarima)*⁶³

Gospodarski sektor	1965.	1966.	1967.	1968.
Hrana i životinje	13 846 000	9 381 000	6 643 000	3 064 000
Piće i duhan	5 340 000	1 392 000	3 368 000	2 075 000
Sirovine	4 273 000	2 967 000	3 157 000	3 381 000
Minerali	137 000	195 000	92 000	112 000
Životinjska i biljna ulja i masti	143 000	-	245 000	125 000
Kemijski proizvodi	2 097 000	1 000 000	685 000	1 896 000
Proizvodni materijal	15 573 000	15 377 000	12 524 000	12 775 000
Strojevi	19 033 000	29 227 000	17 667 000	17 826 000
Gotovi proizvodi	10 486 000	8 004 000	5 706 000	5 501 000
Razne transakcije	33 000	49 000	35 000	36 000
Ukupno	70 956 000	67 592 000	50 142 000	46 759 000

Tablica br. 2: *Jugoslavenski uvoz iz Čehoslovačke od 1965. do 1968. godine (u dolarima)*⁶⁴

Gospodarski sektor	1965.	1966.	1967.	1968.
Hrana i životinje	2 017 000	4 986 000	4 472 000	4 156 000
Piće i duhan	-	16 000	264 000	335 000
Sirovine	1 353 000	2 944 000	5 176 000	4 619 000
Minerali	1 357 000	1 829 000	1 664 000	2 365 000
Životinjska i biljna ulja i masti	13 000	46 000	880 000	526 000
Kemijski proizvodi	5 710 000	5 782 000	4 240 000	4 388 000
Proizvodni materijal	31 173 000	45 725 000	35 648 000	32 493 000
Strojevi	24 516 000	24 911 000	35 568 000	45 371 000
Gotovi proizvodi	4 407 000	6 808 000	6 648 000	7 903 000
Razne transakcije	13 000	155 000	120 000	28 000
Ukupno	70 556 000	93 202 000	94 680 000	102 184 000

⁶² DAKA, 432, OPKKK, SSUTT, kut. 115, Yugoslaviapublic – Izvještaj Zavoda Savezne privredne komore za ekonomski publicitet Instituta za spoljnu trgovinu, 4-5.

⁶³ Isto, 13.

⁶⁴ Isto, 14.

Na temelju iznesenoga je vidljivo da je u razdoblju od 1965. do 1968. jugoslavenski izvoz u Čehoslovačku iz godinu u godinu doživljavao pad, dok je, s druge strane, uvoz imao konstantan rast. U 1967. u odnosu na 1966. ukupna robna razmjena između Jugoslavije i Čehoslovačke pala je za 10 %. Tome je, uglavnom, pridonio pad jugoslavenskog izvoza za 26 %, odnosno oko 50 milijuna dolara, dok se uvoz iz Čehoslovačke povećao za oko 1 %. Tako je potonja kategorija sveukupno bila na razini od oko 94 milijuna dolara.⁶⁵ Najmanji iznos prodaje proizvoda na čehoslovačkom tržištu Jugoslavija zabilježila je u 1968. godini. Tada je on bio na razini od oko 46,7 milijuna dolara, što je predstavljalo smanjenje od oko 34 % u odnosu na 1965. godinu. Nasuprot tomu, u 1968. Jugoslavija je imala najveći uvoz čehoslovačkih proizvoda. Tada je taj pokazatelj bio oko 102 milijuna dolara. Taj je iznos označavao povećanje čehoslovačkog izvoza u Jugoslaviju za više od 30 % u odnosu na 1965. godinu.

U vrijeme kada su obje države započinjale s intenzivnijom liberalizacijom svojih gospodarskih sustava, njihovi vanjskotrgovinski odnosi bili su u ravnoteži. Od 1966. do 1968. jugoslavenski je deficit iz godine u godinu doživljavao veliki porast. Tako je on najveći bio u 1968. kad je iznosio oko 56 milijuna dolara.

Od sredine 1950-ih do druge polovice 1960-ih znatno se izmijenila struktura jugoslavenskog izvoza u Čehoslovačku, napose u pogledu većeg udjela industrijskih proizvoda u odnosu na one poljoprivredno-prehrambenog karaktera. Primjerice, u 1956. odnos sirovina prema industrijskim proizvodima u jugoslavenskom izvozu u Čehoslovačku bio je u omjeru 86:14 u korist prvospomenutih. U 1967. taj se odnos mijenja u omjeru 26:74 u korist strojeva i industrijske opreme.⁶⁶ Ove promjene mogu se protumačiti s dvaju stajališta. S jedne strane, istočnoeuropska industrijska tržišta nisu postavljala tako visoke kvalitativne zahtjeve kao zapadnoeuropska, napose u pogledu dizajna ili pakiranja proizvoda, a s druge strane, Jugoslavija je u tome razdoblju pod utjecajem politike industrijalizacije modernizirala svoje gospodarstvo, što je, najposlije, pripomoglo realizaciji spomenutih trendova u vanjskotrgovinskoj razmjeni s Čehoslovačkom.⁶⁷

Bez obzira na te promjene, u 1967. u odnosu na 1966. došlo je do smanjenja prodaje jugoslavenskih strojeva i poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u ukupnom plasmanu svih roba i usluga. S tim u vezi, Čehoslovačka je u prvospomenutoj godini, radi potreba svoje industrije, iz Jugoslavije uvezla 1 500 tona proizvoda od bakra, 1 700 tona aluminija, 1 000 tona elektrolitnog cinka, 1 340 tona cinka u prahu, 5 000 tona papira i kartona te 8 400 tona cijevi.⁶⁸ Prodaja jugoslavenskih strojeva u Čehoslovačku u 1968. u odnosu na 1967. doživjela je blagi rast, dok je, s druge strane, plasman artikala poljoprivredno-prehrambenog karaktera u spomenutim vremenskim relacijama doživio pad za preko 100 %.

Kao što se mijenjala struktura jugoslavenskog izvoza u Čehoslovačku, tako je dolazilo do promjena i u kontekstu uvoza. Uz znatno povećanje kupnje strojeva, koji su obuhvaćali i motorna vozila, Jugoslavija je tijekom 1967. iz Čehoslovačke uvezla

⁶⁵ Isto, 5-6.

⁶⁶ Isto, 5.

⁶⁷ V. Pertot, *n.d.*, 358.

⁶⁸ DAKA, 432, OPKKK, SSUTT, kut. 115, Yugoslaviapublic – Izvještaj Zavoda Savezne privredne komore za ekonomski publicitet Instituta za spoljnu trgovinu, 6.

velike količine reprodukcijskog materijala, i to: 130 000 tona valjanog materijala, 21 500 tona sirovog željeza, 10 760 tona cijevi, 30 000 tona ugljena i 10 000 tona plinskog ulja.⁶⁹ Iako je u 1968. u odnosu na 1966. jugoslavenska kupnja proizvodnih materijala iz Čehoslovačke pala za oko 30 %, ta je stavka, uz strojeve, imala najveći udio u jugoslavenskom uvozu u razdoblju od 1965. do 1968. godine.

U drugoj polovici 1960-ih Jugoslavija je imala znatno povećanje nerobnog izvoza u Čehoslovačku. Ova se kategorija, prije svega, odnosila na tranzitne usluge jadranskih luka i sve intenzivniji turistički promet. Tako je, primjerice, u 1967. oko 60 % kapaciteta riječke luke bilo zauzeto vršenjem usluga čehoslovačkim poduzećima. Ova je vrsta ekonomske aktivnosti bila jedan od najznačajnijih faktora pokrića deficita platne bilance, ne samo u odnosima s Čehoslovačkom, već i u odnosima s ostatkom svijeta. Također, treba naglasiti da je od 1965. do 1967. Jugoslaviju posjetilo ukupno 681 000 čehoslovačkih turista.⁷⁰

Proporcije vanjskotrgovinske razmjene između Jugoslavije i Čehoslovačke bile su usklađivane s petogodišnjim društvenim planovima razvoja ovih dviju država. Sporazum koji je obuhvaćao razdoblje od 1966. do 1970. predviđao je porast ukupne robne razmjene za tri puta u odnosu na period od 1961. do 1965. godine. Realizacijom tih planova, ukupni kupoprodajni procesi između Jugoslavije i Čehoslovačke do 1970. trebali su dosegnuti razinu od 971,4 milijuna dolara.⁷¹

U cilju postizanja spomenutih rezultata, od 1965. jugoslavenska i čehoslovačka vlada intenzivno su radile na razvijanju što neposrednije suradnje između njihovih poduzeća kao nositelja razmjene. Tada su se počele provoditi analize o mogućnostima međusobnog popunjavanja asortimana u oblasti industrijske proizvodnje. Najveći interes kod obiju strana za ovaj tip suradnje iskazan je kontekstu proizvodnje hidrauličnih uređaja, elektroopreme, alata i specijalnoga mehaničkog pribora.⁷²

Potencijalne su mogućnosti za suradnju bile utvrđene i u kemijskoj industriji, napose u pogledu projektiranja, razmjene iskustava u organskoj i anorganskoj kemiji i farmaceutskoj industriji, kao i preradi nafte, papirne celuloze te proizvodnji kemijske opreme.⁷³

Što se produkcije kompletnih proizvodnih postrojenja tiče, kako onih namijenjenih vlastitim potrebama, tako i onih predviđenih zajedničkom nastupanju na tržištima trećih zemalja, Jugoslavija i Čehoslovačka u 1965. precizirale su zajednički program proizvodnje u koji je bilo uključeno korištenje 32 različita tipa čehoslovačkih strojeva te 20 jugoslavenskih.⁷⁴

⁶⁹ *Isto.*

⁷⁰ DAKA, 432, OPKKK, SSUTT, kut. 115, Jugoslaviapublic – Izvještaj Zavoda Savezne privredne komore za ekonomski publicitet Instituta za spoljnu trgovinu, 6., O turističkim odnosima Jugoslavije i Čehoslovačke u razdoblju između dvaju svjetskih ratova vidi više: Milan Balaban, Irena Balaban Cakirpaloglu, Dalibor Savić, „Yugoslav tourists in the Czechoslovak spas during the interwar period (1918-1939)“, *Istorija 20. veka*, br. 1 (2025), 19–35.

⁷¹ DAKA, 432, OPKKK, SSUTT, kut. 115, Jugoslaviapublic – Izvještaj Zavoda Savezne privredne komore za ekonomski publicitet Instituta za spoljnu trgovinu, 7.

⁷² *Isto.*

⁷³ *Isto.*

⁷⁴ *Isto*, 8.

U travnju 1966. tijekom posjete jugoslavenskih gospodarstvenika Čehoslovačkoj, uz razgovore o proširenju razmjene robe namijenjene širokoj potrošnji, razmatrane su i mogućnosti zajedničkog nastupa na trećim tržištima u pogledu izgradnje kompletnih tvornica poput, primjerice, termo i hidroelektrana, šećerana, cementara, mljekara i petrokemijskih kombinata.⁷⁵

Čehoslovačka je bila jedna od najaktivnijih europskih zemalja po pitanju potpisivanja ugovora o kooperaciji i specijalizaciji s inozemstvom. Tako je ona u prvoj polovici 1967. potpisala ukupno 32 sporazuma o licencama i kooperaciji u oblastima strojogradnje i kemijske industrije s Austrijom, Francuskom, Italijom, Japanom, Sjedinjenim Američkim Državama, Saveznom Republikom Njemačkom, Švedskom, Švicarskom i Velikom Britanijom.⁷⁶

Značajnu ulogu u razvoju kooperacijskih odnosa između Jugoslavije i Čehoslovačke imao je *Mješoviti jugoslavensko-čehoslovački komitet za privrednu suradnju*, koji je osnovan 1963. godine. U okviru ovoga tijela između Jugoslavije i Čehoslovačke dogovarala se neposrednija industrijska i tehnička suradnja, zajednička planiranja te ekonomska i znanstvena istraživanja. Iste je godine u okviru *Savezne privredne komore* osnovana *Sekcija za unaprjeđenje privredne suradnje s ČSSR*. Slično je tijelo formirala i čehoslovačka komora u Pragu. Najzad su jugoslavenski gospodarstvenici u tome razdoblju u Pragu otvorili *Biro jugoslavenskih privrednika*, dok je veliki broj gospodarskih organizacija i banaka pokrenuo svoja predstavništva u Čehoslovačkoj.⁷⁷

Bitan segment rada *Mješovitog jugoslavensko-čehoslovačkog komiteta za privrednu suradnju* u početnoj fazi bilo je ugovaranje poslova s „ograničenim rokom trajanja“. Tako je postojao veliki broj slučajeva u okviru kojih su jugoslavenska i čehoslovačka poduzeća dogovorili suradnju u proizvodnji i isporuci određenih količina pojedinog proizvoda, ali bez inzistiranja na dugoročnijoj poslovnoj povezanosti.⁷⁸ Ovaj se način poslovanja izmijenio nakon Petog zasjedanja *Mješovitog jugoslavensko-čehoslovačkog komiteta za privrednu suradnju*, koje je bilo u veljači 1968. godine. Na tome je sastanku usvojen Protokol u kojemu se težište buduće suradnje između jugoslavenskih i čehoslovačkih poduzeća pozicioniralo na specijalizaciju i kooperaciju u industriji te regulaciji međusobnih plaćanja u poljoprivredi. Usto se predlagalo i osnivanje konzorcija banaka kao prijelaznog oblika prema stvaranju zajedničke jugoslavensko-čehoslovačke banke preko koje bi se kontrolirala plaćanja raznih vidova suradnje između poduzeća.⁷⁹

Kada je riječ o konkretnim primjerima poslovne suradnje između jugoslavenskih i čehoslovačkih poduzeća, vjerojatno najbolji poslovni odnos u 1968. imali su *Tehnoexport* iz Praga te zagrebačka *Ingra*, sarajevski *Energoinvest* i beogradski *Progres-Invest*. Suradnja ovih poslovnih organizacija uglavnom se provodila u oblastima izgradnje industrijskih i energetske postrojenja te velikih turističkih kompleksa, hotela i bolnica. Čehoslovačka su poduzeća, pak, od 1965. do 1968. sudjelovala u izgradnji termoelektrana u Kaknju, Kosovu Polju, Obrenovcu, Sisku, Šoštanju te toplane u Kranju. S karlovačkom *Jugoturbinom*, čehoslovačka su poduzeća izrađivala turbine, dok su sa zagrebačkim

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Isto, 11.

⁷⁸ Isto, 8.

⁷⁹ Isto, 11.

Radom Končarom, beogradskom *Termoelektrom* i *Đurom Đakovićem* iz Slavenskog Broda surađivala u proizvodnji generatora. Sarajevski *Famos* i beogradska *Elektrosrbija* su s čehoslovačkim poduzećima prema ugovoru o licenci razmjenjivali razne vrste električnih prekidača u vrijednosti od 1,2 milijuna dolara na godišnjoj razini.⁸⁰

Od 1965. Jugoslaviji je, na temelju ugovora u oblasti crne i obojene metalurgije, odobren kredit u iznosu od 110 milijuna dolara za nabavu raznih čehoslovačkih proizvoda iz domene tih sektora. Do 1968. Jugoslaviji je na osnovi odredbi toga sporazuma isporučeno 50 000 tona proizvoda crne metalurgije i 150 000 tona cementa. Do kraja 1971. Čehoslovačka je trebala isporučiti cjelokupan asortiman utvrđen tim ugovorom. Nakon toga razdoblja jugoslavenska su poduzeća taj kredit trebala isplaćivati isporukom robe u jednakim vremenskim obrocima.⁸¹

Krajem 1968. beogradska poduzeća *Union inženjering*, *Rad* i *Trudbenik* te zagrebački *Monter* dovršila su veliki građevinski projekt, to jest izgradnju kombinata za proizvodnju stakla u gradu Nový Bor.⁸²

U cilju održavanja dobrih diplomatsko-ekonomskih odnosa u trenucima velikih vanjskopolitičkih izazova za Čehoslovačku, Upravni odbor Savezne privredne komore Jugoslavije je 12. prosinca 1968. donio odluku o organizaciji samostalne izložbe proizvoda lake industrije u Pragu. Taj je događaj održan u lipnju 1969. godine.⁸³ Promocija jugoslavenskih proizvoda odvijala se u izložbenom prostoru *U Hiberny*, koji se nalazio u središtu Praga. Izlaganje je prioritetno bilo usmjereno na robu iz sektora elektro, metaloprerađivačke, kemijske, tekstilne, kožne i prehrambene industrije.⁸⁴ S obzirom na znatan porast interesa čehoslovačkih turista za posjet Jugoslaviji u drugoj polovici 1960-ih, na toj je izložbi bio organiziran poseban turistički odjel u kojemu su se davale informacije o najpopularnijim jugoslavenskim turističkim destinacijama, kao i o mogućnostima boravka u njima.⁸⁵

Ova je jugoslavenska izložba imala važno mjesto i u kreiranju jugoslavensko-čehoslovačkog trgovinskog protokola za 1969., odnosno cjelokupnih robnih listi koje su bile njegovim sastavnim dijelom. Tako je, uzimajući u obzir novonastalu političku situaciju u Čehoslovačkoj, kao i mogućnosti proširenja jugoslavenskoga izvoznog asortimana, napose u kontekstu proizvoda široke potrošnje za koje je u Čehoslovačkoj postojala velika mogućnost plasmana, prilikom potpisivanja toga protokola krajem 1968. bila predviđena posebna stavka prema kojoj je Jugoslavija na čehoslovačko tržište trebala plasirati robe spomenute vrste u iznosu od 9 milijuna dolara.⁸⁶

⁸⁰ *Isto*, 9.

⁸¹ *Isto*.

⁸² *Isto*.

⁸³ DAKA, 432, OPKKK, SSUTT, kut. 115, Yugoslaviapublic – Izvještaj Zavoda Savezne privredne komore za ekonomski publicitet Instituta za spoljnu trgovinu, Predmet: Izložba proizvoda lake industrije u Pragu 1969., br. 04-3/1, 1.

⁸⁴ *Isto*.

⁸⁵ DAKA, 432, OPKKK, SSUTT, kut. 115, Yugoslaviapublic – Izvještaj Zavoda Savezne privredne komore za ekonomski publicitet Instituta za spoljnu trgovinu, Prijedlog programa za učešće na jugoslavenskoj izložbi proizvoda lake industrije koja će se održati u Pragu juna 1969., 7.

⁸⁶ DAKA, 432, OPKKK, SSUTT, kut. 115, Yugoslaviapublic – Izvještaj Zavoda Savezne privredne komore za ekonomski publicitet Instituta za spoljnu trgovinu, Predmet: Izložba proizvoda lake industrije u Pragu 1969., br. 04-3/1, 1.

Zaključak

Važnost analize jugoslavensko-čehoslovačkih ekonomskih odnosa od 1965. do 1968. ponajprije se ogleda u događajima koji su to vremensko razdoblje obilježili. U 1965. ove su države započele s provedbom najsveobuhvatnijih reformi njihovih gospodarskih sustava. Temeljne sličnosti ovih procesa u dvjema državama očitovale su se u želji za napuštanjem centralnog planiranja po uzoru na sovjetski model i prijelazom na tržišno gospodarstvo.

Dok se Jugoslavija tijekom razdoblja obuhvaćenog naslovom ovoga članka mučila sa sve izraženijim gospodarskim problemima poput, primjerice, padom stopa industrijske proizvodnje, narušavanjem životnog standarda stanovništva, povećanjem nezaposlenosti i padom zaposlenosti te sve većim odlaskom mladoga i obrazovanog stanovništva na rad u inozemstvo, liberalna kretanja u Čehoslovačkoj zaustavljena su vojnom intervencijom Bugarske, Istočne Njemačke, Mađarske, Poljske i SSSR-a 20.–21. kolovoza 1968. godine. Pet spomenutih država članica Varšavskog pakta vojnu su intervenciju opravdavali zajedničkim interesom za sudbinu socijalizma. Zato su čehoslovački komunisti na čelu s Aleksandrom Dubčekom bili optuživani da su svojim reformskim nastojanjima „ispustili kontrolu“ nad događajima u zemlji, kreirajući time preduvjete „kontrarevolucionarnom“ djelovanju protivnika komunističkog sustava.

Ekonomski odnosi između Jugoslavije i Čehoslovačke imali su dugu tradiciju. U razdoblju između dvaju svjetskih ratova Čehoslovačka je zauzimala jedno od vodećih mjesta u jugoslavenskoj vanjskotrgovinskoj razmjeni. Iako je, s izuzetkom ekonomske blokade istočnoeuropskih zemalja uzrokovane prekidom jugoslavensko-sovjetskih državno-pravnih veza 1948., pa sve do 1954., Čehoslovačka bila iznimno važan trgovinski partner Jugoslavije, njihova razina robne razmjene nikada nije dostigla onaj stupanj koji je bio zabilježen u razdoblju između dvaju svjetskih ratova.

U 1960. ukupna vrijednost njihove vanjskotrgovinske razmjene iznosila je 52 milijuna dolara. Ta je vrijednost u 1967. narasla na 144 milijuna dolara, što je u promatranim vremenskim relacijama označavalo porast od 177 %. Ovo je povećanje djelomično bilo i pod utjecajem otopljanja jugoslavenskih odnosa sa SSSR-a u prvoj polovici 1960-ih, ali i sveukupnog povećanja opsega jugoslavenske vanjske trgovine. U zaključnim je razmatranjima vrijedno napomenuti da je najveća razina ostvarene robne razmjene u razdoblju obuhvaćenom naslovom ovoga članka između Jugoslavije i Čehoslovačke realizirana u 1966. godini. Tada je ona, naime, bila na razini od 161 milijuna dolara. Turistička je djelatnost bila važna komponenta jugoslavensko-čehoslovačkih ekonomskih odnosa u drugoj polovici 1960-ih. Tako je, primjerice, od 1965. do 1967. Jugoslaviju posjetilo ukupno 681 000 čehoslovačkih turista.

Značajnu ulogu u razvoju ekonomskih odnosa između Jugoslavije i Čehoslovačke imao je *Mješoviti jugoslavensko-čehoslovački komitet za privrednu suradnju*, koji je osnovan 1963. godine. U okviru ovoga tijela između Jugoslavije i Čehoslovačke dogovarala se neposrednija industrijska i tehnička suradnja, zajednička planiranja, ekonomska i znanstvena istraživanja te se usuglašavala kooperacija industrijskih i poljoprivrednih poduzeća ovih dviju država.

Zaključno, Jugoslavija je u svrhu održavanja dobrih diplomatsko-ekonomskih odnosa s Čehoslovačkom u prosincu 1968. donijela odluku organizaciji samostalne izložbe proizvoda lake industrije u Pragu, koja je održana u lipnju 1969. godine. Prezentacija njezinih proizvoda održala se u središtu Praga u izložbenom prostoru *U Hiberny*. Izlaganje je prioritetno bilo usmjereno na robu iz oblasti elektro, metaloprerađivačke, kemijske, tekstilne, kožne i prehrambene industrije. Taj je događaj imao važnu ulogu i u sastavljanju jugoslavensko-čehoslovačkog trgovinskog protokola za 1969. godinu. Uzimajući u obzir novonastalu političku situaciju u Čehoslovačkoj te mogućnosti proširenja jugoslavenskoga izvoznog asortimana, napose u kontekstu proizvoda široke potrošnje, prilikom potpisivanja spomenutoga sporazuma krajem 1968. bila je predviđena posebna stavka prema kojoj je Jugoslavija na čehoslovačko tržište u 1969. trebala plasirati robe spomenute vrste u iznosu od 9 milijuna dolara.

REFERENCE

- Balaban, Milan, Irena Balaban Cakirpaloglu i Dalibor Savić. „Yugoslav tourists in the Czechoslovak spas during the interwar period (1918-1939)“. *Istorija 20. veka*, br. 1, (2025), 19-35. DOI: <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2025.1.bal.19-35>
- Berend, Ivan. *Ekonomska povijest Europe dvadesetoga stoljeća. Ekonomski režimi od laissez-fairea do globalizacije*. Zagreb: Mate d.o.o., 2011.
- Bilandžić, Dušan. *Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945-1969*. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1969.
- Bilandžić, Dušan. *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918-1985*. Zagreb: Školska knjiga, 1985.
- Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing, 1999.
- Bogetić, Dragan. „Jugoslavensko-sovjetski odnosi u svjetlu vojne intervencije u Čehoslovačkoj 1968. godine“, U: *1968 – četrdeset godina posle. Zbornik radova*. Urednik Radmila Radić, 129-162. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008.
- Borak, Neven. *Ekonomski vzroki delovanja in razpada Jugoslavije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 2002.
- Crump, Laurien. *The Warsaw Pact Reconsidered: International Relations in Eastern Europe, 1955-1969*. London: Routledge, 2017.
- Čobeljić, Nikola. *Politika i metodi privrednog razvoja Jugoslavije 1947-1956*. Beograd: Nolit, 1959.
- Dimić, Ljubodrag. „Godina 1968 – ishodište nove jugoslavenske spoljno-političke orijentacije“. U: *1968 – četrdeset godina posle. Zbornik radova*. Urednik Radmila Radić, 339-378. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008.
- Dimić, Ljubodrag. „Pogled iz Beograda na Čehoslovačku 1968. godine“. *Tokovi istorije*, br. 3 (2005), 205-232.
- Dušan Čalić, *Izgradnja industrije u FNRJ*. Zagreb: Kultura, 1957.
- Fabianková, Klára, Chalupecký Petr, Zdenka Jeřábková, Zdenka. „Šik's reform in monetary economy in CSSR“. *Ekonomska misao i praksa*, 20, br. 1, (2011), 139-159.

- Igrutinović, Milan. „Jugoslovensko-američki ekonomski odnosi (1954–1968)“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2018.
- Ivanović, Vladimir. *Geburtstag pišeš normalno. Jugoslavenski gastarbajteri u SR Nemačkoj i Austriji 1965.-1973.* Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2012.
- Klasić, Hrvoje. *Jugoslavija i svijet 1968.* Zagreb: Naklada Ljevak d.o.o., 2012.
- Ninković, Momir. „Ekonomski odnosi Jugoslavije i Sovjetskog Saveza (1945–1964)“. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2023.
- Ninković, Momir. „The Establishment of Cooperation between SFRY and COMECON in 1964“. *Tokovi istorije*, br. 3 (2020), 139–163. DOI: <https://doi.org/10.31212/tokovi.2020.3.nin.139-163>
- Obadić, Ivan. *In pursuit of Stability. Yugoslavia and Western European Economic Integration, 1948–1970.* Florence: Thesis submitted for assessment with a view to obtaining the degree of Doctor of History and Civilization of the European University Institute, 2017.
- Pelikan, Jiri. *Praško proljeće.* Zagreb: Globus, 1982.
- Perković, Nikola. „Likvidacija seljačkih radnih zadruga u karlovačkom kotaru (1953)“. *Časopis za savremenu povijest*, 55, br. 3 (2023), 469–493. DOI: <https://doi.org/10.22586/csp.v55i3.26218>
- Pertot, Vladimir. *Ekonomika međunarodne razmjene Jugoslavije, Knjiga 1, Analiza razdoblja između 1919. i 1968. godine.* Zagreb: Informator, 1971.
- Posavec, Mirko. „Čehoslovačka brodogradnja“. *Naše more*, 16, br. 1, (1969), 22–23.
- Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. Od zajedništva do razlaza.* Zagreb: Školska knjiga i Hrvatski institut za povijest, 2006.
- Rakonjac, Aleksandar. „Da li su ostvareni glavni ciljevi Petoletke? Prilog poručavanju razvoja teške industrije u Jugoslaviji (1947–1952)“. *Tokovi istorije*, br. 1, (2023), 93–119. DOI: <https://doi.org/31212/tokovi.2023.1.rak.93-119>
- Rusinow, Dennison. *The Yugoslav Experiment 1948-1974.* Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1978.
- Selinić, Slobodan. „Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945.-1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom“. *Časopis za savremenu povijest*, 42, br. 2, (2010), 413–432.
- Selinić, Slobodan. „Ekonomska emigracija iz Jugoslavije šezdesetih godina XX veka“. U: *1968 – četrdeset godina poslije. Zbornik radova.* Urednik Radmila Radić, 549–573. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008.
- Selinić, Slobodan. *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945-1955.* Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2010.
- Sovilj, Milan. „Čehoslovački pogledi na izgradnju jugoslovenskog socijalizma i omladinske radne akcije 1945–1948. godine“. *Historijski zbornik*, 69, br. 1, (2016), 105–120.

- Srdar, Srđan. „Ekonomika vanjske trgovine“, U: *Ekonomika Jugoslavije II dio*, urednici Jakov Sirotković i Vladimir Stipetić, 350-395. Zagreb: Informator, 1968.
- Šefer, Berislav. *Ekonomski razvoj Jugoslavije i privredna reforma*. Beograd: Stručna štampa, 1969.
- Tripković, Đoko. „Međunarodni položaj Jugoslavije i vojna intervencija u Čehoslovačkoj 1968“. *Istorija 20. veka*, br. 1 (2008), 115-130.
- Tripković, Đoko. „Poboljšanje jugoslavensko-sovjetskih odnosa 1961-1962. godine“. *Tokovi istorije*, br. 3, (2008), 76-97.
- Tripković, Đoko. „Vraćanje balansa u politici Jugoslavije prema supersilama krajem 60-ih godina 20. veka“. *Tokovi istorije*, br. 2 (2010), 75-94.
- Williams, Kieran. *The Prague Spring and its Aftermath, Czechoslovak Politics, 1968–1970*. London: Cambridge University Press, 2011.
- Žarković, Petar. *Marko Nikezić. Diplomata u središtu Hladnog rata*. Beograd i Novi Sad: Institut za filozofiju i društvenu teoriju Beograd i Akademska knjiga 2024.

ECONOMIC RELATIONS BETWEEN YUGOSLAVIA AND CZECHOSLOVAKIA
(1965–1968) THROUGH THE DOCUMENTS FROM THE KARLOVAC STATE
ARCHIVE: COMMERCE, COOPERATION BETWEEN BUSINESS
ORGANIZATIONS, TOURISM

Nikola Perković, PhD*

Summary

This paper, based on unpublished archival materials and relevant historiographical bibliography, analyses the economic relations between Yugoslavia and Czechoslovakia, primarily in terms of commerce, cooperation between business organizations and tourism activities between 1965 and 1968, using interpretive description and quantitative research methods. The importance of researching this issue lies mostly in the events that marked that time period. Namely, in 1965 both countries began the most complex economic reform to date, with the aim of abandoning the USSR concept of central planning, and their inclusion in the international division of labor. The implementation of these projects in Yugoslavia was hindered by the difficult economic situation of the analyzed timeframe, particularly the lowered living standard, decreased industrial production and employment, increased unemployment and the departure of younger, better educated population seeking work opportunities abroad. As opposed to Yugoslavia, where liberal movements were limited by negative internal political and economic circumstances, they were discontinued in Czechoslovakia by the military intervention of Bulgaria, East Germany, Hungary, Poland and USSR on August 20th and 21st 1968.

KEYWORDS: Yugoslavia, Czechoslovakia, economic relations, trade, tourism

* Lexicographical associate, The Miroslav Krleža Institute of Lexicography, Zagreb, Croatia
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-2213>; E-mail: nikola.perkovic50@gmail.com